

УДК 373.5.091.64:811.161.2]:37.014.3
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.23>

Ю. В. Огарь

аспірант кафедри української мови
Інституту філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ПІДРУЧНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ УЧНІВ 10–11 КЛАСІВ

У статті висвітлено проблему реалізації особистісно орієнтованого підходу в підручниках української мови для учнів 10–11 класів. Окреслено основні принципи побудови підручника (особистісно-мотиваційний, диференціації та індивідуалізації, креативності, розвивального навчання, міжпредметних зв'язків, комунікативності) та зміни акцентів щодо його основних функцій. Нині актуальним є впровадження компетентнісного навчання в освітній процес, тому наскрізною ознакою сучасного підручника української мови є спрямованість на формування в учнів предметної і ключових компетентностей. Особливу увагу присвячено проблемі впровадження особистісно орієнтованого підходу в освітній процес, за якої матеріал у підручнику для старшої школи має не лише збільшувати об'єм, систематизувати та узагальнювати вивчене, але й враховувати особистісний досвід учня, забезпечувати можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження у процесі оволодіння знаннями, стимулювати до вибору і використання найбільш вагомих для учня засобів навчання. Освітній процес має забезпечувати рефлексію, оцінку навчання як суб'єктної діяльності. Ефективним, на нашу думку, під час реалізації особистісно орієнтованого підходу є: використання індивідуальних програм навчання, що забезпечать формування дослідницького (пошукового) мислення; організація занять у маленьких групах на основі діалогу, ігор, тренінгів; створення умов для творчості як у самостійній, так і колективній діяльності. Аналіз особливостей змісту, структури, моделі навчання української мови учнів 10–11 класів в авторських підручниках (рівень стандарту: О. Авраменко; О. Глазова; Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Новосьолова; О. Заболотний, В. Заболотний; С. Шевчук; І. Ющук; профільний рівень: С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова; А. Ворон, В. Солопенко) був здійснений на основі переваг та методичної цінності щодо суб'єкт-суб'єктної освітньої парадигми та реалізації особистісно орієнтованого підходу.

Ключові слова: підручник української мови, особистісно орієнтований підхід, функції підручника, зміст підручника, принципи побудови підручника.

Постановка проблеми. Нині освітня політика в Україні перебуває у процесі реформ. Концепція нової української школи проголошує провідними компетентнісний та особистісно орієнтований підходи. Освітню діяльність буде організовано з урахуванням навичок ХХІ століття відповідно до індивідуальних стилів, темпу, складності та навчальних траєкторій учнів: від комунікативних типів завдань (знайти спільну мову з друзями, учителями, однокласниками, батьками, незнайомими людьми) до творчих (креативно-інноваційних) [10, с. 18]. Регламент освітнього процесу та зміст мовної освіти в Україні для всіх типів закладів загальної середньої освіти відображений у навчальних планах, програмах, підручниках і навчальних посібниках.

Шкільний підручник стає інструментом управління освітньою діяльністю учнів. Ефективність навчання української мови полягає в набутті суб'єктами навчання предметної і ключових компетентностей. Пошук ефективних підходів для розвитку сучасної освіти зумовлює нові вимоги до підручника української мови. Компетентнісно орієнтоване навчання поєднує в собі пізнавальні,

проекувальні, організаційні та інформативні вміння. Особистісно орієнтований підхід асимілюється із суб'єктно-діяльнісним, компетентнісним, синергетичним, комунікативно-діяльнісним підходами, виразно виявляється в кожному з них, ґрунтуючись на механізмах свідомості й самосвідомості, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів [1]. Тому особливої актуальності набуває аналіз змісту, структури та моделі навчання української мови учнів 10–11 класів на основі переваг та методичної цінності сучасних підручників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення сучасного підручника української мови постійно перебуває в полі зору науковців. Лінгводидактичні умови його написання розробляли: Н. Бондаренко, Н. Голуб, С. Караман, О. Караман, Л. Мацько, Г. Михайловська, М. Пентиліук, Л. Скуратівський, В. Тихоша, Г. Шелехова та ін.; функції, принципи побудови підручників – О. Горошкіна, М. Пентиліук, І. Підласий, К. Плиско та ін.; критерії відбору навчального матеріалу – О. Біляєв, Л. Мацько, М. Пентиліук та ін.; експертне оцінювання підручників – Н. Акінфієв, О. Гохман, Р. Іллясов, Н. Китаєв, М. Крулехт,

Т. Лукіна, Л. Петренко, І. Підласий, С. Погорелов, А. Фурман та ін. Теоретико-методологічні засади навчання української мови в старшій школі на засадах особистісно орієнтованого підходу у своїх наукових працях розглядали певні лінгводидакти (А. Алексюк, Н. Бібік, О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Л. Варзацька, Н. Голуб, С. Гончаренко, О. Горошкіна, Н. Дика, Т. Донченко, М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, Л. Мамчур, А. Нікітіна, Л. Попова, К. Плиско, О. Савченко, О. Семенов, Г. Шелехова, І. Хом'як та ін.).

Мета статті – висвітлення реалізації особистісно орієнтованого підходу в підручниках української мови для 10–11 класів.

Виклад основного матеріалу. За визначенням М. Пентилюк зі «Словника української лінгводидактики», підручник – «книга, в якій викладаються основи знань із певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури. Вона має відповідати програмі і завданням певних навчальних закладів, віковим особливостям учнів, привчати їх до самостійної роботи над книгою в класі та вдома, дає змогу закріпити набуті знання, забезпечує систематичне повторення матеріалу» [11, с. 212]. С. Караман та В. Тихоша акцетують на тому, що підручник – один із найскладніших жанрів навчальної літератури, адже перед авторами стоїть багатоаспектна мета, для здійснення якої потрібно врахувати й пов'язувати в єдине ціле безліч різномірних вимог – мовних, методичних, соціальних, психологічних, українознавчих тощо [9, с. 36]. О. Горошкіна зазначає: «Підручник української мови – це теоретико-практичне видання для учнів, цілісна компетентісно орієнтована система, побудована відповідно до загальнодидактичних принципів навчання, а також з урахуванням лінгводидактичних принципів, насамперед комунікативної спрямованості, діалогізації суб'єктів навчання, соціокультурної відповідності, що забезпечує реалізацію сучасних підходів до навчання української мови, передусім виокремлених у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти – особистісно орієнтованого, діяльнісного й компетентісного» [4, с. 95].

Мета, структура, і зміст навчання української мови ґрунтується на основних положеннях Закону України «Про освіту», Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), концепцій мовної освіти (зокрема комунікативної та когнітивної), Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти, Концепції нової української школи.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 5 січня 2018 р. № 14 «Про затвердження Положення про конкурсний відбір проєктів підручників для 5–9 та 10–11 класів закладів

загальної середньої освіти», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 січня 2018 р. за № 119/31571 у 2018 та 2019 рр. експертизі підлягали підручники для 10 та 11 класів (рівень стандарту, профільний рівень). Кожен підручник пройшов антидискримінаційну експертизу та отримав три експертних висновки за чітко визначеними критеріями [7].

На думку С. Карамана та О. Караман, сучасні вимоги до підручника визначаються основним призначенням, яке безпосередньо пов'язане з актуальними цілями сучасної освіти, вимогами чинної програми з предмета, соціальним запитом на творчо мислячу, активну особистість, підготовлену до подальшого професійно орієнтованого навчання [8, с. 202].

Вчені-лінгводидакти та вчителі-практики створюють сучасні підручники з урахуванням основних принципів (рис. 1) його побудови та функцій (рис. 2).

Проаналізувавши праці вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених аналізу дидактичного матеріалу в сучасних підручниках української мови, необхідно окреслити основні вимоги до розробки дидактичного матеріалу на основі переваг, методичної цінності щодо суб'єкт-суб'єктної освітньої парадигми та реалізації особистісно орієнтованого підходу (рис. 3).

Підручники «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (автор О. Авраменко) містять рубрику «Спостереження», що передбачає роботу з мовним матеріалом для повторення вивченого в основній школі. До уваги учнів пропонується теоретичний матеріал до кожної теми, типові тести, що позитивно впливає на підготовку до зовнішнього незалежного оцінювання. Обов'язковим елементом є рубрика «Культура слова», що передбачає звернення до електронного супроводу – «Експрес-уроки» (відео). Додатки містять короткий словник колоритної української лексики та наголосів.

Підручники «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (автор О. Глазова) вирізняються вдалими доповненням вправ і завдань рубриками «Попрацюйте в парах», «Попрацюйте в групах», що надає навчання інтерактивності, вчить працювати в команді. Запитання і завдання для самоконтролю після кожної вивченої теми сприяють формуванню рефлексійної сфери учнів, дають змогу виявити та скоригувати прогалини в знаннях. Додатки містять тлумачний словник, словник термінів, фразеологізмів.

Прикметним у підручниках «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (автори – Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Новосьолова), на відміну від інших,

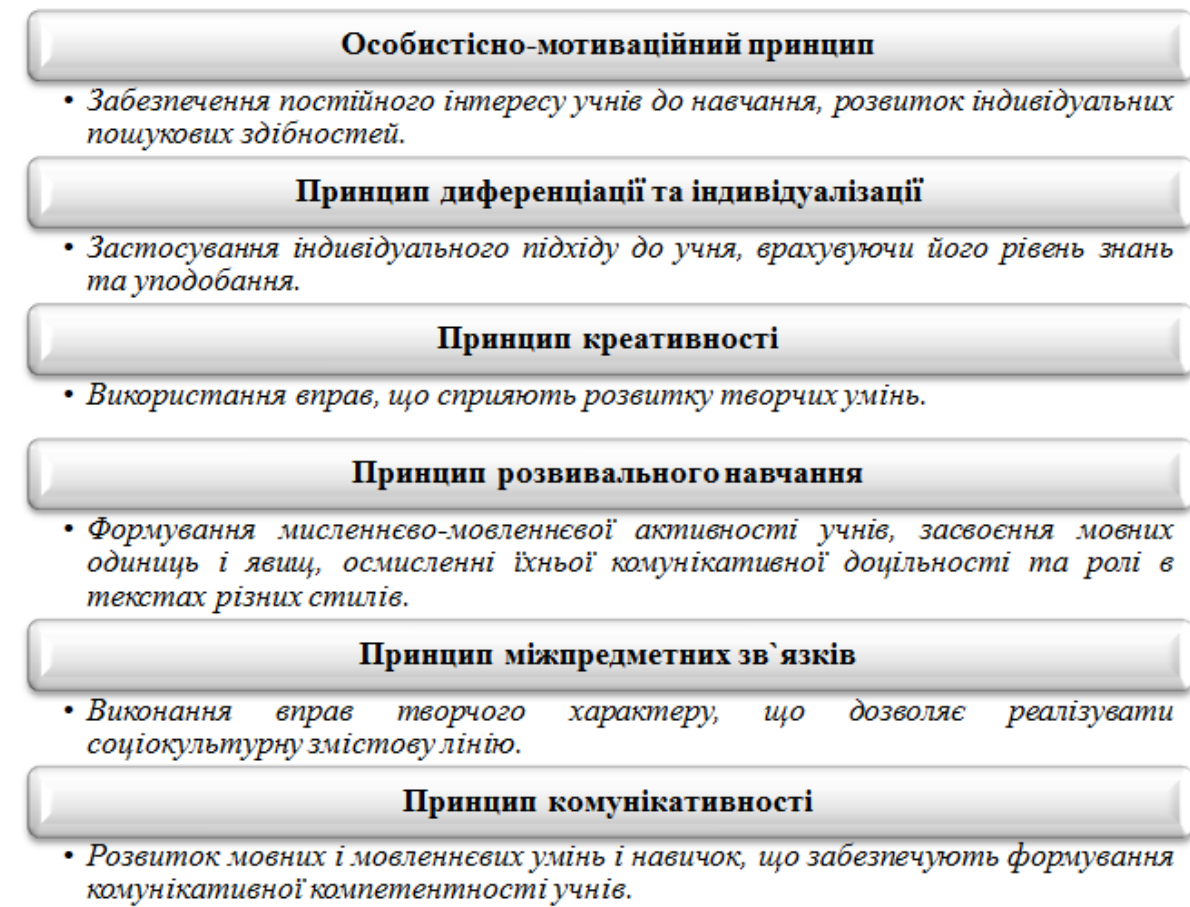

Рис. 1. Принципи побудови сучасних підручників (за М. Пентилюк)

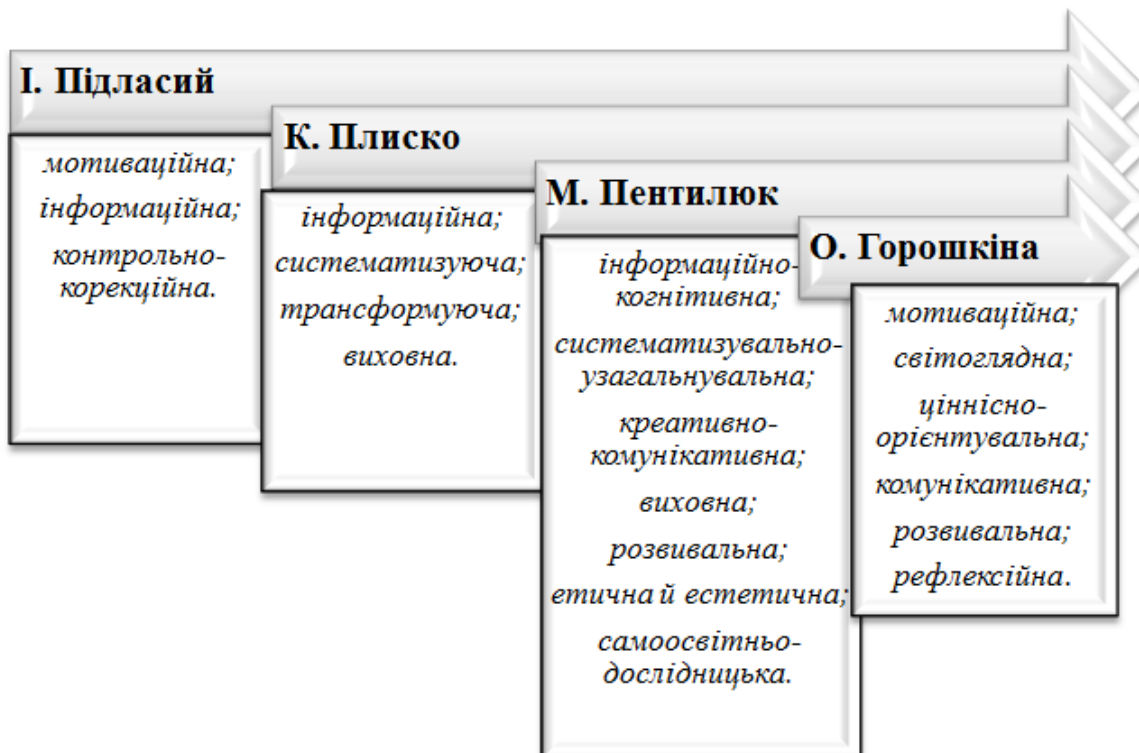

Рис. 2. Функції шкільних підручників

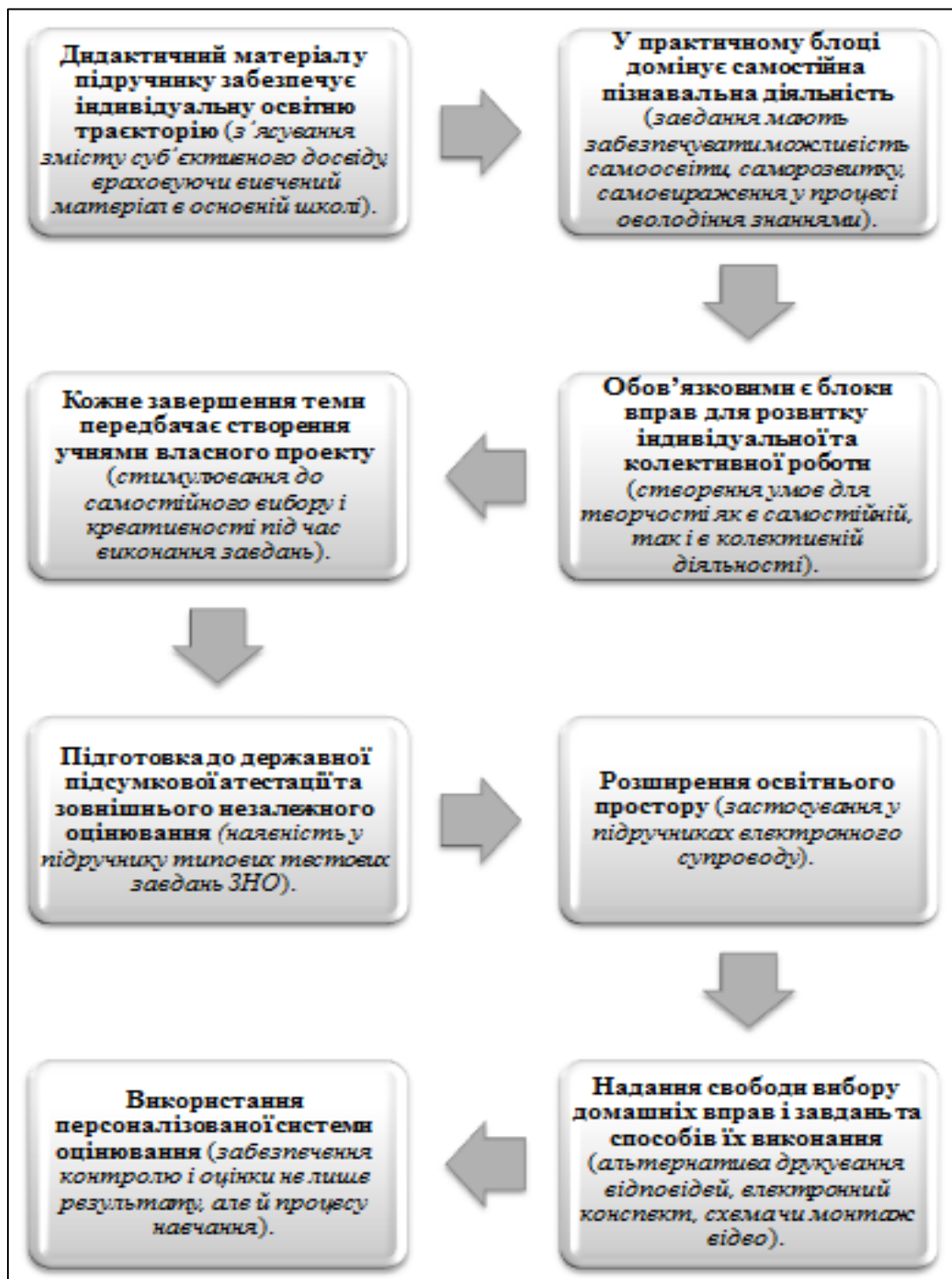

Рис. 3. Вимоги до розробки особистісно орієнтованого дидактичного матеріалу

є те, що на початку кожної теми виділено «цілевизначення» та «слово дня», що мотивує учнів, надає кожній темі особливого настрою. «Бесіда» сприяє актуалізації опорних знань з основної школи і враховує особистісний досвід старшокласників. Варіативні домашні завдання забезпечують право вибору учнів. У додатках вміщено програму самореалізації, словничок наголосів, тлумачний словник, пам'ятки та електронні джерела.

Підручники «Українська мова (рівень стандарту)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (автори – В. Заболотний, О. Заболотний) містить розлогу навігаційну систему («Пригадаймо», «Зверни увагу», «Попрацюй в парах» «Проект», «Самоконтроль», «Готуймося до тематичного контролю»), що полегшує роботу з дидактичним матеріалом. Додатки містять пояснення щодо виконання деяких видів

завдань, орфоепічний словник, словник паронімів, наголосів, узагальнювальні таблиці.

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 10 класу закладів загальної середньої освіти (автор І. Ющук) містить цікаві інтерактивні вправи та перевірку знань за допомогою тестів. Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 10 класу закладів загальної середньої освіти (автор С. Шевчук), на нашу думку, має вдалий теоретичний блок у вигляді схем і таблиць, однак практичний блок не передбачає диференціації та вибору завдань для учнів. У додатках вміщено словник синонімів, наголосів та лексичних помилок. Підручникам, на нашу думку, не вистачає електронного супроводу.

Профільне навчання передбачає поглиблене вивчення української мови. Зміст підручників «Українська мова (профільний рівень)» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (автори – С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова) забезпечує зв'язок із життям, спрямований на формування особистості старшокласника, розвиток його здібностей та обдарувань в аспекті індивідуальної мовотворчості [8, с. 204]. Прикметною ознакою підручників цього авторського колективу є спрямованість на формування предметної і ключових компетентностей учнів, що реалізується через добір особистісно важливих для учнів завдань, застосування особистісно й соціально важливих комунікативно орієнтованих ситуацій, спрямованих на оволодіння учнями практичним мовленнєвим досвідом [5].

Кожен параграф у підручнику починається «Мовним портфоліо», що передбачає виконання учнями проєкту. Рубрика «Буду я навчатись мови золотої» містить теоретичний матеріал, «Практикум» забезпечує учнів вправами та завданнями з теми, «Спілкування» виконує комунікативну функцію підручника, «Перевір себе» – рефлексійну функцію, «Уживайте правильно» сприяє культурі усного і писемного мовлення. Варіативні домашні завдання представлені лише в підручнику для 11 класу. Також розлогою в підручниках є електронна підтримка, що робить їх більш інформативними.

Цікавим, на нашу думку, є обрамлення питаннями в підручниках «Українська мова (профільний рівень)» для 10–11 класів» (автори – А. Ворон, В. Солопенко) до кожної теми саме на початку, адже навчання української мови в старших класах базується на узагальненні і систематизації вивченого, тому важливо було б почути думки учнів ще до повторення матеріалу для розуміння їхнього рівня. Вдалими також є рубрики «Ваш конспект» та «Ваш коментар», що полегшує роботу з підручником. Додатки містять тлумачний словник.

Висновки і пропозиції. Отже, перед авторами сучасних підручників української мови постає

проблема формування стійкої мотивації сучасних старшокласників до навчання. Використання дидактичного матеріалу має забезпечувати постійний інтерес учнів, враховувати їхні смаки й уподобання. Особистості необхідно розуміти, для чого їй потрібні знання, де їх можна застосувати. Тому формування мовленнєвої активності учнів, засвоєння знань щодо мовних одиниць має відбуватися через осмислення їхньої доцільності та ролі в текстах. Обов'язковою, на нашу думку, має бути рефлексія та оцінка навчання безпосередньо учнем – активним учасником освітнього процесу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в комплексному аналізі системи особистісно орієнтованого навчання, адже успішність залежить не лише від дидактичного матеріалу в підручнику, але й уваги вчителя до аналізу й оцінки індивідуальної траєкторії кожного учня. Важливо, щоб старшокласники розуміли, що для них є найбільш ефективним та могли самостійно спроектувати й організувати освітній процес.

Список використаної літератури:

1. Бех І.Д. Особистісно орієнтоване виховання. Ін-т засобів навчання. Київ : Атіка, 1998. 204 с.
2. Горошкіна О.М. Зміст і структура сучасного шкільного підручника української мови в компетентнісному вимірі української освіти. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. Вип. 22. С. 57–66.
3. Горошкіна О.М. Роль шкільного підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання української мови учнів ліцею. *Українська мова і література в школі*. № 3. 2018. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/713193> (дата звернення: 07.10.2019).
4. Горошкіна О.М. Функції підручника української мови в компетентнісній парадигмі. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. 2019. № 1. С. 93–102.
5. Горошкіна О.М., Новосолова В.І. Методичні рекомендації щодо навчання української мови у 5–11 класах закладів загальної середньої освіти (2018–2019 навчальний рік). URL: http://lib.iitta.gov.ua/714390/1/Метод.коментар_№4_2018.pdf (дата звернення: 07.10.2019).
6. Дика Н.М. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції нової української школи. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 294–297.
7. Експертні висновки на проєкти підручників, поданих на конкурсний відбір проєктів підручників для 10 та 11 класів. URL: <https://imzo.gov.ua/konkursny-vidbir-proektiv-pidruchnykv-dlia-2-6-11-klasiv/konkursny-vidbir-proektiv-pidruchnykv-dlia-6-ta-11-klasiv/ekspertni-vysnovky-na-proekty-pidruchnykv-podanykh-na-konkursnyu-vidbir-proektiv-pidruchnykv-dlia-11-klasuv/> (дата звернення: 07.10.2019).

8. Караман С.О., Караман О.В. Проблема підручникотворення для профільної школи у науковому полі української лінгводидактики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 202–206.
 9. Караман С.О., Тихоша В.І. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії. *Дивослово*. 2001. Вип. 4. С. 36–48.
 10. Нова українська школа: poradnik для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди». 2017. 206 с.
 11. Словник-довідник з української лінгводидактики / Кол. авторів за ред. М.І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.
 12. Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 17 травня 2019 р., м. Київ. Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т.О. Яценко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 373 с.
-

Ohar Yu. Implementation of a personally oriented approach in Ukrainian language tutorials for students of 10–11 grades

The article deals with the problem of implementation of personally oriented approach in Ukrainian language textbooks for students of 10-11 grades. The basic principles of the textbook construction (personal-motivational, differentiation and individualization, creativity, developmental training, cross-curricular relations, communicativeness) and change of accents concerning its basic functions are outlined. At present, the introduction of competency education into the educational process is relevant, so the cross-cutting feature of the modern Ukrainian language textbook is the focus on the formation of subject and key competences for students. Particular attention is paid to the problem of introducing a person-centered approach to the educational process, in which the material in the textbook for high school should not only increase the volume, systematize and summarize the studied, but also take into account the personal experience of the student, provide the opportunity for self-education, self-development knowledge, stimulate the choice and use of the most important learning tools for the student. The educational process should provide reflection, evaluation of learning as a subjective activity. Effective, in our opinion, when implementing a person-centered approach is the use of individual training programs that will provide the formation of research (search) thinking, organize small groups based on dialogue, games, trainings, creating the conditions for creativity in both independent and collective activity. Analysis of peculiarities of content, structure, model of teaching of Ukrainian language of students of 10-11 grades in the author's textbooks (standard level: O. Avramenko; O. Hlazova; N. Holub, O. Horoshkina, V. Novosolova; O. Zabolotnyi, V. Zabolotnyi; S. Shevchuk; I. Yushchuk; profile level: S. Karaman, O. Horoshkina, O. Karaman, L. Popova; A. Voron, V. Solopenko) was carried out on the basis of the advantages and methodological value of the subject-subject. a sound educational paradigm and the implementation of a person-centered approach.

Key words: textbook of Ukrainian, person-centered approach, textbook functions, content of the textbook, principles of textbook construction.